

niuotosios keramikos urnomis (Paveisininkai, Lankiškės) arba su
siai kultūrai būdingais kauliniais dirbiniais (Mieleikiai).

VAKARŲ LIETUVOS TARPGEITINĖS TERITORIJOS

Valdemaras Šimėnas

Vienas iš etninės istorijos tyrinėjimų uždevinių – gentinių teritorijų nustatymas. Pataruoju metu ypač domimasi etniniais klausimais, stengiamasi kuo tiksliau nustatyti genčių teritorijas. Jās nustatant, remiamasi labai įvairiais duomenimis: rašytiniais šaltiniais, kalbos, archeologijos, etnografijos, antropologijos ir t.t. Ne visada skirtingais duomenimis nustatytos ribos sutampa. Kartais jos svyruoja kelių dešimčių kilometrų tikslumu. Kartais lieka dideli plotai, kurių nėra kam priskirti. Vieni tyrinėtojai juos skiria vieni kultūrai, kiti – kitai. Aišku, kad tiksliausiai šiuos klausimus galima išspręsti kompleksiskai, pasitelkus kelių mokslų duomenis. Tiriant etninius klausimus, kol kas mažokai dėmesio buvo skiriama gemitinėms-geografinėms sąlygoms.

Kartografuojant archeologinius paminklus, ypač didelio mastelio žemėlapiuose pastebėta, kad kai kuriose vietose išsiskiria gana dideli neapgyventi plotai, kuriuose nėra jokių archeologinių paminklų: nei piliekalnių, nei laidojimo paminklų. Į tai dėmesį jau yra atkreipę archeologai A. Teutavičius, (LAA 3, 1973, p. 8, žemėl. 1), V. Žulkus (Žulkus V. 1986, p. 16-18; 1987, p. 26-30), V. Kulakovas (Кулаков В.И. 1987, карта 2). Dažniausiai tai miškais apaugę ar pelkėti plotai. Šie plotai dažnai minimi rašytiniuose šaltiniuose kaip negyvenamos teritorijos – dykros. Norint tiksliau nustatyti genties teritoriją, šiuos plotus reikia išskirti

kaip niekieno. Negalima sakyti, kad šie plotai neturėjo jokios reikšmės genties ūkinei veiklai. Čia yra tinkamų gyventi vietų, gražių upelių pakrėnčių, tačiau žmonės čia negyveno ir žemės nedirbo. Šie miškų masyvai buvo saugomi. Juose greičiausiai buvo tik medžiojama, grybaujama, uogaujama, šienaujama. Tokios dykros išryškėja Vakarų Lietuvoje. Užnemunėje, prūsų gyventoje teritorijoje.

Tarpgentinės teritorijos nėra išimtis, būdinga tik baltų gentims. Negyvenamus plotus yra išskyrę ir kaimyninių kraštų mokslininkai. F. Engelsas savo darbe "Šeimos privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" rašo, kad ankstyvuojų laikotarpiu "gyventojų nepaprastai reta: jų yra tankiau tik genties gyvenamoje vietoje, kurią plačiai supa pirmiausia medžioklės plotai, o toliau - neutralus apsauginis miškas, skiriantis ją nuo kitų genčių" (Engelsas F. Šeimos, privatinės nuosavybės ..., V. 1985, p. 204). Tokias teritorijas germanų kraštuose mūsų eros pradžioje mini romėnų šaltiniai.

Kada Lietuvoje išsiskiria tarpgentinės teritorijos, sunku nustatyti. Dar nepakanka akmenų ir žalvario amžiaus duomenų. Kiek daugiau, nors irgi nepakankamai, turime duomenų iš ankstyvojo geležies amžiaus.

Atskiras archeologines sritis, siejamas su istoriniais laikais ir istoriniuose šaltiniuose minimų genčių pavadinimais, archeologinė medžiaga leidžia išskirti tik pirmaisiais m.e. amžiais. To meto laidojimo paminklų kartografavimas leidžia išskirti ir tarpgentines teritorijas, jos ypač ryškios Vakarų Lietuvoje. Mūsų eros pradžioje Lietuvos pajūryje, Nemuno žemupyje ir centrinėje Lietuvoje pradėdama laidoti plokštiniuose kapinyuose, tuo tarpu Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje laidojama pilkėniuose. Kartogra-

favus visus dabar žinomus I-IV a. laidojimo paminklus, išryškėja, kad nuo Platelių ežero į pietus tęsiasi 20-40 km pločio tuščias ruožas tarp pilkėpynų ir plokštinių kapinytų. Šis ruožas eina tarp Kartenos ir Plungės, toliau - tarp Gargždų ir Rietavo, Šilutės ir Šilalės, Jurbarko ir Eržvilko, Serežiaus ir Ariogalos, Kauno ir Kėdainių apylinkių. Didžioji šios teritorijos dalis ir šiandien apaugusi miškais (Kulių, Rietavo, Tenenių, Pagramančio miškai bei Mituvos upės baseino miškai. Prie jų šliejasi Karšuvos ir Trapėnų girios, kurios anksčiau, matyt, jungėsi su Užnemunės Kozlų Rūdos miškais). Vienoje ir kitoje šių miškų pusėje I-IV a. laidojimo paminklai išsidėstę taip: tarp Reketės kapinytų (Kretingos raj.) ir Šonių pilkėpynų (Plungės raj.) yra 12 km atstumas, tarp Gintarų kapinytų (Kretingos raj.) ir Paalančio pilkėpyno (Plungės raj.) - 15 km, tarp Macučių kapinytų (Klaipėdos raj.) ir Spraudžio pilkėpyno (Plungės raj.) - 25 km. Švėkšnos apylinkėse esantys Nikėlų, Pėulėičių, Vilkų Kėmpo kapinytai priartėja prie Pajūralio ir Perėgėudžio pilkėpynų. Šioje vietoje galėjo būti kontaktinė zona, kadangi Šilalės rajone šiuo metu yra žinomi 3 plokštinių kapinytai (Džiaugėnai, Šarkai ir Žviliai), kuriuose kėpai apjuosti akmenų vainikais ir jaučiama Lietuvos pajūrio kapinytų kultūrinė įtaka. Tarp Macikų kapinytų (Šilutės raj.) ir Pajūralio pilkėpyno - 33 km. Skalvių pilkėpyno (Šilalės raj.) - 40 km. Abiejų grupių laidojimo paminklai vėl suartėja Jūros ir Šešuvies upių pakrantėse. Tarp Šėukėnų kapinytų (Tsurėgės raj.) ir Balsių pilkėpyno 18 km, o tarp Gaurės apylinkėse esančio Stirbėičių kapinytų ir Užvernėių pilkėpynų - 6 km. Toliau į rytus atstumas vėl didėja: Rėudonėnų kapinytas (Jurbarko raj.) - Kėjėnų pilkėpai (Rėseinių raj.) - 26 km, Sėrgėnų kapinytas (Kauno raj.) - Kėdainėių pilkėpai ? - 40 km.

Bėgant amžiams, genčių teritorijos kito nevienodai. Vienos teritorijos buvo opleidžiamos, kitos įsisavinamos. Ateityje atsiradęs naujų paminklų, gal kai kur šie atstumai sumažės, ypač Jūros, Dubysos ir Nevėžio upių pakrantėse, centrinėje Lietuvoje, bet tai neturėtų pakeisti klausimo esmės.

V-IX a. paminklai išsidėstę beveik tose pačiose teritorijose, kaip ir I-IV a. Esminiai pakitimai įvyko tik centrinėje Lietuvoje. Maždaug V a. buvo apgyvendintas Nevėžio upės baseinas. Įsisavintoje teritorijoje naujieji gyventojai atsinešė anksčiau gyventų vietovių pavadinimus. Gal tuo galima paaiškinti Nevėžio baseine atsiradusius vietovardžius: Tvankstė, Linkūnai, Kuršiai, Prūsėliai, dveji Žemaitkiemiai, Žemaitėliai, Lematos, Libišonys, Aginčiai (pr. agins - skis), Anseiniai (pr. ansonis - ažuolės), Brunava (pr. brunse - raudė), Debikonys (pr. debica - didelis), Garbėnai (pr. garbis - kėlnas), Kešieburis (pr. kešis - duoklė, mokestis), Kerbušiai (pr. kerb - vaisių krūmės), Kulva, Pupkuliai (kurš. kullis - akmuo) ir kt. Šie vietovardžiai galėjo atsirasti ir vėliau, kovų su kryžiuočiais metu, pasitraukus daliai gyventojų iš Vakarų Lietuvos ir Prūsijos.

Keitėsi taip pat leidojimo papročiai: Žemaitijos - šiaurės Lietuvos pilkapiiai išnyko ir išsiskyrė trys atskiros žemaičių, žiemgalių ir sėlių plokštinių kapinynų grupės. Vakarų Lietuvos plokštiniuose kapuose išnyko skmenų veinikai. Tačiau anksčiau minėtas miškų masyvas išliko neapgyventas, nors vietomis žymiai susiaurėjo. Tai atsispindi piliekalnių išsidėstymo žemėlapyje (LAA, 1975, žem. 1). Matome, kad nemažai piliekalnių atsiranda kairiojoje Minijos, abiejose Nemuno ir Jūros upių pakrantėse. Kadangi Vakarų Lietuvos piliekalniai dar nežokai tyrinėti, galima tik spėti, kad dauguma piliekalnių minėtų miškų masyvų pėkraščiuose atsirado

Lietuvos valstybės konsolidacijos ir kovų su kryžiuočiais metu. Įsisavinusios šią teritoriją, savo valdas praplėtė tokios žemės, kaip Lemata, Medininkai, Karšuva, Trapėnai. Gal todėl šandien istorikams taip sunku nustatyti šių žemių ribas. Istorikas A. Nikžentaitis pastebi, kad prasidėjus lietuvių kovoms su vokiečių feodalais, žemių pavadinimai ir sudėtis sparčiai keitėsi, kad, apjungus dalį Medininkų, Karšuvos ir visos XIII a. minimos Lėukuvos ir Kuleinių žemės, buvo sudarytas dirbtinis didžiojo kunigaikščio kontroliuojamas Pagraudės valsčius (Nikžentaitis A. 1987, p. 34-35). Greičiausiai šiose pamiškėse didieji kunigaikščiai statė pilis, kurios vaidino krašto apsaugos vaidmenį. Šiuose miškuose - dykrose žmonės pastoviai negyveno. Čia buvo tik įtvirtinti postai, kurių sargyba laikas nuo laiko keisdavosi. Be to miškuose buvo statomos medžių užtvartos, kurios minimos kryžiuočių kelių aprašymuose.

XIV a. kryžiuočių žvalgų sudaryti Lietuvos kelių aprašymai yra seniausias ir autentiškiausias Lietuvos istorinės geografijos šaltinis (Kraštas ir žmonės. V. 1983, p. 3). Iš šių aprašymų aiškėja keliai, kuriais kryžiuočiai pasiekdavo žemaičių gyvenamas teritorijas. Gana išsamiai aprašytos ir tarpentinės dykros. Iš 44 kelių vedusių į Žemaitiją ir centrinę Lietuvą, beveik visuose aprašomi mūsų minėti miškų masyvai, kuriuose dažnai kelią reikėdavo valyti, be to miškuose pasitaikydavo užtvartos ir griuzdos. Sukartografavus kelių aprašymus aiškėja, kad kryžiuočiai į Žemaitiją miškais dažniausiai patekdavo vieni ir tais pačiais keliais. Tokie keliai išryškėja tarp Švėkšnos ir Pajūrelio apylinkių (keliai Nr. 1-4) (Kraštas ir žmonės. V. 1983, p. 7-41), Žemaičių Naumiesčio apylinkėse tarp Šyšos ir Bikavos aukštupių (Nr. 5, 10, 11, 16c), Tauragės apylinkėse keliai išsišakodavo Jūros upe į šiaurę

ir Šešuvies upė iki Ančios (Nr. 8, 9, 12-14, 16 a, b, 17, 18, 21-23), nuo Viešvilės ir Smalininkų keliai miškais kirta į Šešuvies ir Šaltuonos pakrantes (Nr. 6, 7, 15, 20, 24-29), tik du keliai ėjo nuo Nemuno per Mituvos upės baseiną (Nr. 19, 31). Čia minima daugiausia užtvary ir griauzdų. Likusieji keliai vedė Dubysos (Nr. 32-35, 44, 46, 50, 52) ir Nevėžio (Nr. 36-38, 47, 49) upių pakrantėmis. Reikia paminėti, kad Nemuno krentais ėjo gana geras kelias, minimas aprašant kelius Nr. 6, 7, 19, 20, 24.

Taigi Vakarų Lietuvoje jau nuo pirmųjų m.e. amžių egzistavo tarpgentinės teritorijos. Tėi 20-30 km pločio miškų ir pelkių juosta, buvusi natūrali geatinė skiriamoji riba. Ji gana stabiliai išliko iki Lietuvos valstybės konsolidacijos ir kovų su kryžiuočiais laikų. Šios tarpgentinės teritorijos suvaidino svarbų vaidmenį formuojantis kuršių, žemaičių, skalvių ir aukštaičių etnosams.

